

AMBASADOŘI BOHÉMY

Eliška Tomalová
Jitka Pánek Jurková

Současná česká
kulturní diplomacie
a její dilemata

DOKOŘÁN / ČESKÁ CENTRA

AMBASADOŘI BOHÉMY

**Současná česká
kulturní diplomacie
a její dilemata**

Eliška Tomalová
Jitka Pánek Jurková

AMBASADOŘI BOHÉMY

Současná česká kulturní diplomacie a její dilemata

Eliška Tomalová, Jitka Pánek Jurková

© Dokořán, 2023

Illustrations © Eva Bartošová, 2023

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické).

Ilustrace Eva Bartošová.

Odpovědný redaktor Marek Pečenka. Jazyková redakce Tereza Kodlová.

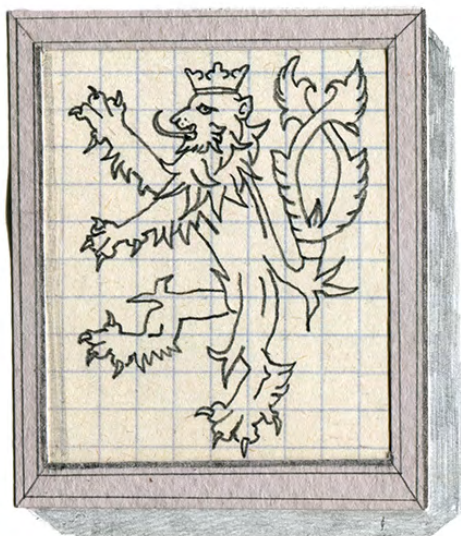
Obálka, sazba a konverze do elektronické verze Michal Puhač.

Ve spolupráci s Českými centry vydalo v roce 2023 nakladatelství Dokořán, s. r. o., Holečkova 9, Praha 5, dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz, jako svou 1 259. publikaci (430. elektronická).

ISBN 978-80-7675-170-5

OBSAH

Úvodem	7
Kapitola první: Diplomacie a kultura	13
Kapitola druhá: Československo, nebo Česko?	43
Kapitola třetí: Doma, nebo venku?	67
Kapitola čtvrtá: Kultura, nebo byznys?	95
Kapitola pátá: Nové, nebo staré?	119
Kapitola šestá: Ambice versus realita	139
Závěrem	163
Čtěte a poslouchejte dále o kulturní diplomacii	167

Úvodem

Třicáté výročí své existence, které Česko oslavilo v roce 2023, poskytuje příležitost podívat se zpět na tři dekády vnějšího kulturního působení, kdy diplomaté a umělci společně pomáhali někdy utvářet, jindy pozměňovat obraz České republiky v mezinárodním prostředí. Výročí jsou koneckonců oblíbeným tématem kulturní diplomacie, nepředstavují jen body na časové ose, ale i symbolické momenty našich dějin. Bezpochyby také vzbuzují řadu očekávání spojených s průběhem oslav i bilancováním. Proto se pokusíme o kritické zhodnocení našich dosaadvních úspěchů a neúspěchů na poli kulturní diplomacie.

Kultura a její role v mezinárodních vztazích a diplomacii se opět vrací do debaty o zahraniční politice. Žijeme v době, kdy nás ovlivňuje jedna krize za druhou – krize covidová, klimatická a v neposlední řadě krize geopolitická a bezpečnostní, která byla vyvolána ruskou agresí proti Ukrajině. Doba je náročná a nutí nás se znovu zamyslet nad tím, jak krizím čelit a jakými prostředky disponujeme, abychom jim mohli předcházet. Jednu z možností představuje posilování kulturních vazeb a hodnotového rámce mezinárodní politiky.

Česko na světové dění reaguje. Události na Ukrajině nám daly příležitost ukázat v mezinárodním prostředí své lepší já. Máme za to, že navenek působíme jako aktivní člen světového společenství a Evropy, který se umí postavit na stranu demokratických hodnot a hájit mezinárodní právo. Uprostřed válečné krize jsme pocítili i hrdost a dojem, že hlas střední a východní Evropy zesílil, jako bychom lehce posunuli těžiště Evropské unie na východ. Více než třicet let po sametové revoluci jsme si znovu ujasnili, jaké jsou základní hodnoty, které nás definují. Jsou to právě ony, co dnes tvoří základnu kulturní diplomacie.

Francouzský diplomat Alain Bry kulturní diplomacii trefně nazval popelkou ministerstva zahraničí¹ – bývá krásná, ale zanedbávaná, někdy i podceňovaná. Kulturní diplomacie si i ve druhé dekádě dvacátého prvního století zachovává některé své tradiční atributy. Dodává diplomacii lesk a šmrnc, vytváří dlouhodobé vazby a představuje velmi specifické prostředí kulturních nadšenců, kteří mají možná méně praktickou či pragmatickou pověst než ostatní diplomaté s politickou a ekonomickou agendou. I ona ale prošla za posledních třicet let řadou změn jakožto součást obecné diplomatické praxe. Učí se fungovat v prostředí nových technologií, sociálních sítí a širokého vesmíru různorodých aktérů. Kulturní diplomacie demokratických států se také naučila vést otevřenou debatu se zahraniční veřejností a slovo dialog už nepovažuje za nutné klišé.

Není lehké se ponořit do rozboru české kulturní diplomacie. Téma je stále relativně současné, navíc narýsovat obrysy kulturního působení vyžaduje určit, co vše spadá do její působnosti. V historii české kulturní diplomacie přesnou definici nenajdeme, neboť v praxi české diplomacie stále panuje jistá pojmová zmatenost vztahující se zejména k vymezení pole veřejné diplomacie, budování dobrého jména státu a kulturní diplomacie.

Kulturní diplomacii nebylo v české politice ani ve veřejném prostoru od roku 1993 věnováno moc pozornosti. Nikdo z politických představitelů, a to včetně ministrů zahraničí, neinvestoval politický kapitál do vnějšího kulturního působení Česka, mnozí považovali kulturní agendu za periferní oblast zahraniční politiky. Novináři se obecně, ať už z kapacitních nebo jiných důvodů, o naši kulturní diplomacii cíleně nezajímali, ve veřejném prostoru se o našem vnějším obrazu a kulturním působení systematicky nedebatovalo.

Kulturní diplomacie si nicméně své místo v zahraniční politice i reflexi zaslouží. V této knize proto nabízíme první širší úvahu nad třiceti lety vnějšího kulturního působení Česka ve světě. Naším cílem je podívat se zblízka na to, jak stát komunikoval a komunikuje skrze kulturu se zahraniční veřejností a jakým způsobem začleňuje svou kulturní diplomacii do debaty o cílech své zahraniční politiky. Nechce-

1 Alain Bry, *La Cendrillon culturelle du Quai d'Orsay*, A. Bry, Paris, 1999.

me nabídnout souhrn všech státem podporovaných kulturních aktivit, které měly mezinárodní přesah, ani vytvořit pomník úspěšným projektům. Snažíme se spíše ohlédnout zpět, vytyčit v terénu české kulturní diplomacie opěrné body, vymezit chápání role a pole kulturní diplomacie ve vztahu k dalším nástrojům zahraniční politiky a nabídnout orientační rámec k dalším úvahám o nastavení kulturnědiplomatické praxe. Třeba nám to pomůže pochopit i více o nás samotných a místě Česka ve světě.

Úvodní kapitola situuje kulturní diplomacii v prostoru zahraniční politiky a vymezuje její pole působnosti, aktéry a cíle vůči dalším diplomatickým nástrojům a agendám. Poukazuje také na rozvoj jednotlivých podoblastí kulturní diplomacie, které se zaměřují na specifická témata vnější kulturní prezentace, jako je jazyk, jídlo nebo sport. Nabízí několik příkladů zahraničních modelů kulturní diplomacie, včetně jejích hlavních rysů a vývojových momentů v českém pojetí. Následujících pět kapitol knihy je postaveno na základních dilematech, která řeší aktéři kulturní diplomacie, od jednotlivců po velké instituce.

Druhá kapitola **Československo, nebo Česko** se soustředí na identitární prvky nového státu, které ovlivnily jeho zahraniční politiku, včetně kulturní diplomacie. Zaměřuje se na proměny prostoru, ve kterém se ocitl nový stát, jeho fyzických aspektů (jako je změna velikosti i hranic), ale i symbolických prvků prostoru, který chtěl nový stát zaujmout (prostřednictvím zapojení do mezinárodních organizací a specifického tematického zaměření zahraniční politiky). Tato kapitola řeší dilema, jak naložit s československým dědictvím, které je v české diplomacii stále přítomné a ožívá s větší silou během oslav společných výročí.

Třetí kapitola **Doma, nebo venku zkoumá** vztah mezi domácí sférou a působením státu navenek. Oba světy se v praxi kulturní diplomacie nezbytně ovlivňují. Na české půdě to ukazuje období 50. let 20. století, kdy se Československo pokusilo (úspěšně) narovnat stalinismem poničenou pověst ambiciózní výstavou na bruselském Expu, ale také 90. léta 20. století a odezvy sametové „revoluce umělců a intelektuálů“ v kulturní diplomacii. Nejnovější české kulturně diplomatické dějiny pak ilustrují kontrastní doprovodné programy českých předsed-

nictví v Radě Evropské unie – od sebevědomé Entropy v roce 2009 po krotčeji Květinovou unii při předsednictví ve druhé polovině roku 2022. Zatím poslední kapitolou stále se odvíjející historie je reakce kulturní diplomacie na ruskou agresi vůči Ukrajině.

Čtvrtá kapitola **Kultura, nebo byznys** odhaluje soužití dvou světů: ekonomické a kulturní diplomacie, jejich synergie a konflikty a jejich podíl na péči o dobré jméno státu. Hledá odpověď na otázku, zdali prostředí byznysu se svými specifickými zájmy a metodami práce může být inspirací pro kulturu a diplomacii, nebo naopak představuje černou mūru pro strážce nezávislosti v kultuře a umění. Na příkladu hraničních oborů, jako je design, ukazuje křehkou linii mezi uměním a obchodem.

Pátá kapitola **Nové, nebo staré** si hraje s časem jako hlavní veličinou určující kulturnědiplomatickou práci. Hledá prvky tradičního i moderního pojetí oboru, stará i nová témata a nástroje. Ukazuje, jak kulturní diplomacie pracuje s historií, jak se odvolává na historické události a osobnosti a do jaké míry vychází vstříc očekávání rozdílného publika v zahraničí při tvorbě ideálního mixu tradice a novosti v rámci kulturní nabídky.

Kapitola **Ambice, nebo realita** je pohledem do praxe. Co od kulturní diplomacie očekáváme a jak se současné zadání pro kulturní diplomacii (nebo jeho nedostatek) promítá do jejího každodenního fungování? Kde se určuje, které akce v zahraničí proběhnou? A kdo je „kulturní diplomat“ – éterická bytost s perfektní znalostí současné umělecké scény, nebo spíš schopný fundraiser? Kapitola se také ptá, jestli se umíme učit z úspěchů a neúspěchů, a ohlíží se zpátky na lekce, které české kulturní diplomacii udělila pandemie covidu-19.

Ke každé kapitole jsme přidaly rozhovory, které téma doplňují o pohledy rozdílných typů aktérů a zohledňují jejich jedinečnou zkušenost. Součástí knihy jsou i tematické boxy rozvíjející některé zajímavé aspekty kulturní diplomacie.

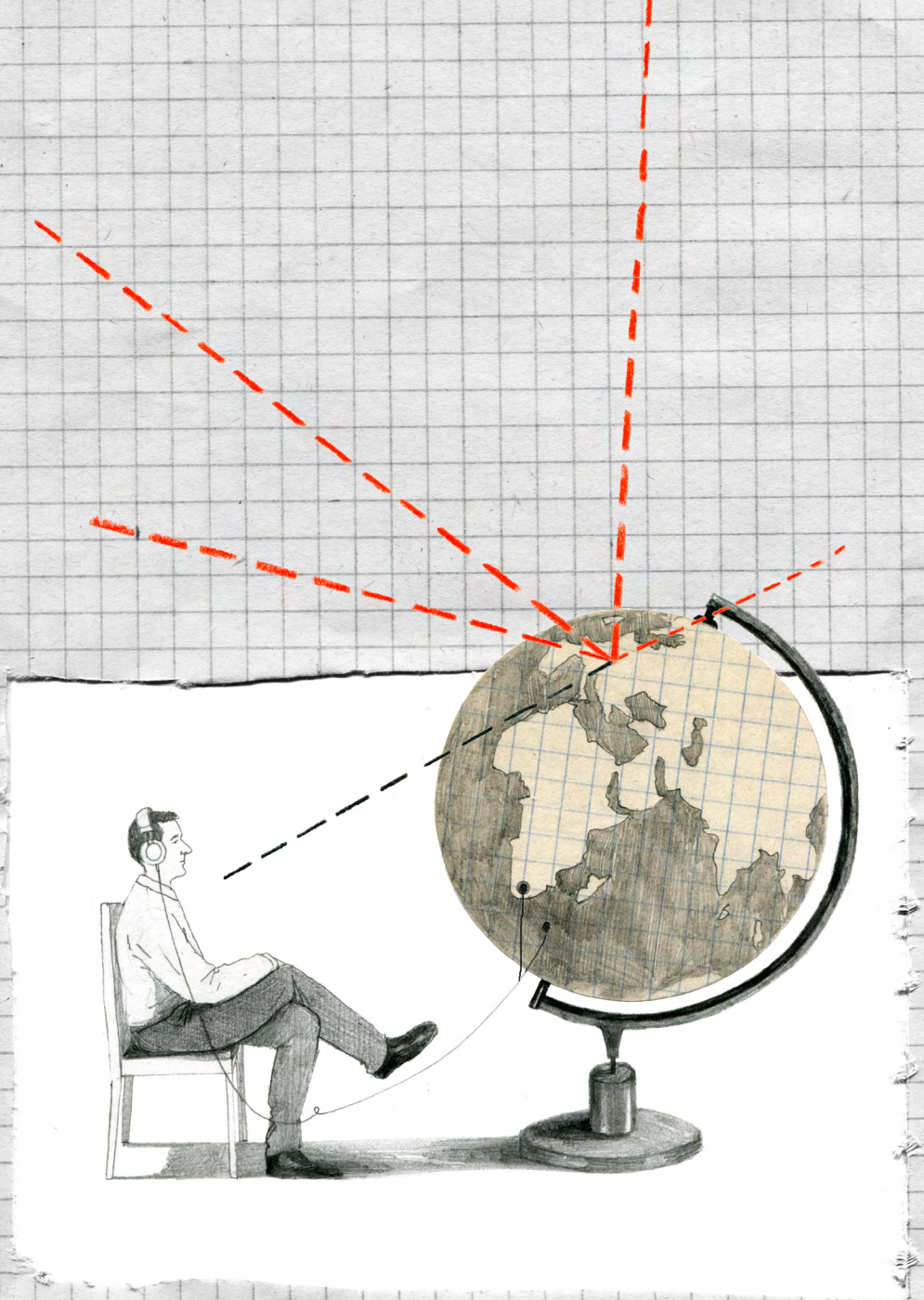
Knihy je výsledkem dlouhodobého kvalitativního výzkumu české kulturní diplomacie. Vychází z rozboru koncepčních i hodnotících dokumentů české zahraniční politiky a z téměř tří desítek rozhovorů, které autorky vedly s představiteli aktérů české kulturní diplomacie, tedy resortů Ministerstva zahraničních věcí, Ministerstva kultury,

pracovníků Českých center v ústředí i v zahraničí a zástupců kulturních organizací.

V publikaci, kterou jsme pojaly především jako příspěvek do otevřené a kritické diskuse o české kulturní diplomacii třicet let po vzniku České republiky, propojujeme dvě různá prostředí a dva typy zkušeností – akademickou a praktickou.

Děkujeme všem, kteří se na knize podíleli a podělili se o svou část příběhu.

Autorky

Diplomacie a kultura

Eliška Tomalová

Úvodní kapitola je jiná než následujících pět. Vytyčuje mantinely tématu a pomůže čtenáři pochopit, co je kulturní diplomacie a k čemu slouží. Vyznat se v pojmech spojených s kulturní diplomacií totiž není samozřejmostí, v prostředí zahraniční politiky stále panuje velká míra pojmové nejednotnosti v oblasti diplomatických agend a nástrojů, které jsou zaměřené na zahraniční veřejnost. Na začátku je tedy nutné definovat samotný výraz kulturní diplomacie a ukázat, jak souvisí se zahraniční politikou státu v rovině cílů a aktérů, vymezit pole kulturní diplomacie vůči dalším diplomatickým nástrojům zahraniční politiky a vysvětlit, jaké jsou jednotlivé tematické oblasti kulturní diplomacie.

Kulturní diplomacie nepředstavuje pevný bod diplomatické praxe. Její nástroje, témata i aktéři se proměnili v čase v závislosti na změnách mezinárodního prostředí, vývoje diplomatických trendů i vnitřních faktorů na úrovni jednotlivých států. Velkými změnami prošla kulturní diplomacie především od konce studené války, tedy v období, na které se soustředí tato publikace. První kapitola proto představuje hlavní vývojové trendy, které poznamenaly kulturní diplomacii od pádu železné opony. Nabízí také pohled na způsob, jakým vybrané státy přistoupily ke své kulturní diplomacii. Závěr kapitoly je zároveň úvodem k architektuře české kulturní diplomacie. Poukazuje na její hlavní rysy třicet let po vzniku České republiky a představuje aktéry podílející se na její tvorbě a realizaci.

Co je kulturní diplomacie a jaké sleduje cíle

Kultura je jednou ze základních dimenzí mezinárodních vztahů. Velká část kulturních interakcí probíhá přirozenou cestou mezi jednotlivci nebo skupinami, ať už fyzicky nebo nepřímou, a to bez zapojení státních aktérů. Ve chvíli, kdy vstupuje do hry stát a využije kulturních prostředků k dosažení svých zahraničněpolitických ambicí, jedná se o kulturní diplomacii.

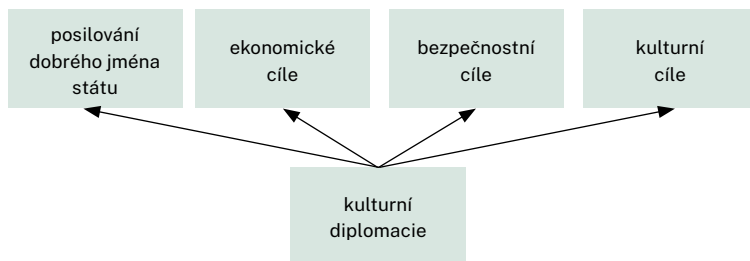
Výraz kulturní diplomacie v sobě obsahuje dva pojmy – kultura a diplomacie. Definice kultury existuje nespočet, pro účely studia kulturní diplomacie je lze rozdělit do dvou kategorií. První, antropologická definice je velmi široká a vztahuje se ke všemu, co se odvíjí od činnosti člověka, „zahrnuje vědění, víru, umění, morálku, právo, zvyky a všechny dovednosti, které získal člověk ve společnosti“.¹ V užším pojetí je kultura omezena na oblast umění (tvorbu a dědictví), do které spadají jednotlivé umělecké obory, jako je výtvarné umění, hudba, divadlo, literatura a další. V praxi kulturní diplomacie osciluje mezi oběma pojetími kultury, její těžiště spočívá více v umělecké oblasti, ale tím, že veškeré praktiky jsou ukotveny v daném kulturním modelu, je i kulturní diplomacie prostředkem využití kulturního modelu v diplomacii (tedy staví na širším antropologickém pojetí). Diplomacie pak patří k nástrojům zahraniční politiky a „pokrývá celou škálu nenásilných prostředků zahraniční politiky“.²

Kulturní diplomacie představuje cílenou aktivitu státních aktérů, kteří prostřednictvím šíření kultury daného státu přispívají k naplnění cílů zahraniční politiky.

Cíle zahraniční politiky vyjadřují, o co státy v mezinárodním prostředí usilují. K hlavní motivaci pro využití kulturní diplomacie patří tradičně posilování dobrého jména státu a také naplňování tematicky definovaných ambicí zahraniční politiky – ekonomických, bezpečnostních a kulturních.

1 Tylor, Edward Burnett, *Religion in Primitive Culture*, New York, Harper, 1958, str. 1.

2 Beach, Derek, *Analyzing Foreign Policy*, New York, Palgrave Macmillan, 2012, str. 14.

Kulturní diplomacie a cíle zahraniční politiky

V posledních dvou dekáдах se mezi cíli kulturní diplomacie států (i mezinárodních organizací) objevuje ještě rozvíjení **mezinárodních kulturních vztahů**. Tento posun je zřetelný u některých modelů kulturní diplomacie (jako je např. model britský nebo německý – viz níže). Příspěvek kulturní diplomacie k mezinárodním kulturním vztahům lze ale vnímat dvěma způsoby – buď jako zvláštní kategorii cílů zahraniční politiky, nebo jako přirozený důsledek kulturnědiplomatických aktivit. K jakému postoji a diskurzu se stát přihlásí, je součástí jeho volby zahraničněpolitické strategie.

Kulturní diplomacie posiluje dobré jméno státu

Dobré jméno státu, jeho udržení a šíření, patří mezi hlavní cíle zahraniční politiky. Demokratický stát usiluje o příznivou pozici na mezinárodní scéně a chce být ostatními aktéry (státními, nestátními i zahraniční veřejností) vnímán jako vhodný partner ke spolupráci. Proto péče o dobré jméno země je zásadní a neopominutelnou součástí tvorby a udržování pozice státu v mezinárodním společenství.³ Je žádoucí, aby mezinárodní reputace státu byla v obecné rovině spojována s objektivně chápanými pozitivními vlastnostmi, jako je důvěryhodnost a spolehlivost, protože dobré jméno státu má především silný hodnotový základ. V prostředí konkrétních vztahů je vymezení dobrého jména státu závislé na povaze a historii relace s danou zemí, má tedy jasnější vymezení v závislosti na kontextu daného vztahu.

³ Peterková, Jana, Péče o dobré jméno země, Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2018.

Dobré jméno státu je odvislé od jeho jednání v mezinárodním prostředí – některé aktivity mohou přispět k pozitivnímu vnímání státu (jako např. důraz na lidskoprávní témata), jiné jej mohou naopak poškodit (nedodržování mezinárodních norem a závazků). V rámci své zahraničněpolitické strategie je tedy úvaha o dopadech na mezinárodní vnímání státu ostatními aktéry součástí rozhodování o chování státu a jeho představitelů.

Stát přirozeně nemá pod kontrolou všechny procesy a jednání všech aktérů, kteří mohou ovlivnit jeho mezinárodní reputaci. Má ale možnost využít svých diplomatických nástrojů k péči o své dobré jméno. Jedním z nich je právě kulturní diplomacie, která se prostřednictvím budování a udržování vztahu se zahraniční veřejností podílí na mezinárodní pověsti státu, budování představ a pozitivních asociací o dané zemi a jejích občanech.

Místo kulturní diplomacie v péči o dobré jméno státu je klíčové hned z několika důvodů. Prvním z nich je stěžejní role kulturních prvků v povědomí zahraniční veřejnosti o daném státě, ať už se jedná o kulturní památky, osobnosti nebo události. Za druhé, kulturní diplomacie představuje emocionální prvek kontaktu se zahraničím (zprostředkovává společenskou interakci a utváří pocit sounáležitosti). Pověstí pozitivní emoce, které vyvolává kulturní výměna, mají také kladné přesahy do dalších oblastí vnímání daného státu v zahraničí. V neposlední řadě lze pozorovat, že v uplynulých dvou dekadách nabývá na významu i digitální a vizuální stopa, kterou kulturně diplomatictí aktéři cíleně budují a která je ještě znásobena návaznou aktivitou účastníků kulturních akcí ve virtuálním prostoru. Tato virtuální přítomnost výrazně přesahuje přítomnost státu v mezinárodním tradičním mediálním prostoru a posiluje tak povědomí o daném státu na globální úrovni.

Kulturní diplomacie má oproti ostatním diplomatickým nástrojům, které se podílí na péči o pozitivní vnímání státu v mezinárodním prostředí, ještě jednu nespornou výhodu, která spočívá v její léčivé síle a schopnosti uzdravovat vztahy mezi domácí a zahraniční veřejností. Citlivá kulturnědiplomatická činnost, která dobře chápe realitu a podhoubí vztahů se zahraničím, představuje *de facto* práci s kolektivní pamětí. V případě složitých vztahů z minulosti, zatížených mnohdy křivdami nebo traumaty, disponuje kulturní diplomacie jemnými a unikátními nástroji kulturního sblížení, společné reflexe minulosti

a překonávání napětí, které se v jiných částech diplomatické agendy nevyskytují.

Kulturní, ekonomické a bezpečnostní cíle

Dobré jméno státu, na němž má výrazný podíl kulturní diplomacie, utváří základnu pro budování vazeb a kontaktů v dalších oblastech zahraniční politiky. Na kulturní diplomacii se tedy můžeme dívat nejen jako na součást péče o dobré jméno státu, což představuje velmi abstraktní pojem s nejasně vymezenými konturami, ale také z hlediska jejich dopadů na tematicky vymezené cíle zahraniční politiky, což už nabízí konkrétnější definici přínosu kulturní diplomacie a často také pádnější argument pro její podporu a rozvoj. Mezi hlavní kategorie tematicky definovaných cílů státu patří bezpečnost, ekonomický rozvoj a kultura.

Kulturní (nebo také ideové) cíle zahraniční politiky definují základní principy chování státu v mezinárodním prostředí. U většiny demokratických států k nim patří zejména demokratické hodnoty, dodržování pravidel právního státu, solidarita, spolupráce a nedělitelnost lidských práv. Mezi kulturní cíle se řadí také podpora mezinárodní kulturní spolupráce (jako základ zdravé a fungující mezinárodní společnosti) a utváření podmínek pro kulturní rozvoj státu. Naplňování kulturních cílů (respektive jejich začleňování do cílené kulturní propagace státu a jeho mezinárodní kulturní spolupráce) je hlavní motivací kulturní diplomacie.

Bezpečnostní cíle jsou spojené s ochranou bezpečnosti státu, jeho občanů a institucí. Tím, že kulturní diplomacie udržuje a rozvíjí vztahy se zahraniční veřejností, podílí se na posilování porozumění s ostatními aktéry mezinárodních vztahů a přispívá k utváření bezpečného mezinárodního prostředí, které je méně náchylné ke vzniku bezpečnostních hrozeb.

Ekonomické cíle se vztahují k prosperitě státu. Kulturní diplomacie může budovat základy pro návazné ekonomické vazby tím, že zvyšuje povědomí o státu jako celku, ale také o jeho ekonomických subjektech a značkách (které jsou přímo či nepřímo zapojené do podpory kulturních aktivit státu v zahraničí). Přispívá také k podpoře exportu v oblastech, které mají užší vazbu na kulturní dědictví a tvorbu, jako je cestovní ruch a kulturní a kreativní odvětví.